

YKSILÖN JA KANSALAISEN DIALEKTIKKAA: OHJAUS ”NOTKEAN MODERNIN” AIKANA

JUSSI ONNISMAA

1 800-luvun alkupuolella elänyt Alexis de Tocqueville asetti vastakkain yksilön ja kansalaisen ja esitti seuraavan väitteen: ”Yksilö on kansalaisen suurin vihollinen”. Mitä tämä tarkoittaa, eikö yksilö ainakin useimmiten ole myös kansalainen, ja kansalainen väistämättä myös yksilö?

Yksilön ja kansalaisen ero ei löydy kummankaan korvien välistä, vaan suhteista, joiden varassa yksilö tai kansalainen elää keskuudessamme. Kansalainen on yleensä määritelty hänelle kuuluvien oikeuksien ja velvollisuuksien kautta. Yksilö taas voidaan määritellä hänen harjoittamansa itsetoteutuksen, vapaiden valintojen tai erilaisten elämänprojektien kautta.

Yksilön ja kansalaisen eroa voi kuvata myös kysymällä: mistä syrjäydytään kun syrjäydytään kansalaisuudesta, tai: mistä syrjäydytään, kun syrjäydytään yksilöllisyydestä. Kun syrjään joutuneet pyrittiin aiemmin palauttamaan takaisin kansalaisiksi muiden kansalaisten joukkoon, nyt jako kulkee seuraavasti: Toisaalla ovat ne, jotka osaavat itsenäisesti ja itseohjautuvasti hoitaa omia itsetoteutuksen projektejaan ja tehdä omia rationaalisia valintojaan. Toisaalla taas ovat kulutuksesta, minäprojekteista ja vapaista valinnoista sivuun jääneet. Näiden kahden joukon kokemusmaailmat eivät juuri kohtaa.

Fyysinen rakennettu ympäristömmekin näyttää heijastavan tiettyä siirtymää kansalaisuudesta yksilöllisyyteen. Harva kaivannee 1960–70-lukujen ostoskeskuksia. Voidaan kuitenkin väittää, että niihin kutsuttiin kansalaiset. Kauppojen keskeltä löytyi usein julkisia palveluita sekä yhteistä kokoontumistilaa, joka ei edellyttänyt rahan käyttöä. Nykyiset kimaltelevat ostoskeskukset aseistettuine vartijoineen kertovat seuraavan viestin: ”Tervetuloa, jos olet riittävän kulutuskykyinen ja kypsä tekemään yksilöllisiä valintoja, jotka tukevat omaa minäprojektiäsi. Jos et ole

kulutuskykyinen ja haluat vain maleksia tai lämmitellä, pysy ulkopuolella.”

Mitä tällä on tekemistä ohjauksen kanssa, eikö ohjausammattilainen kohtele kaikkia tasa-arvoisesti, niin yksilöitä kuin kansalaisiakin? Voiko kokeneinkaan opinto-ohjaaja tai ammatinvalintapsykologi ensi silmäyksellä tunnistaa, astuuko sisään vanhanaikainen kansalainen vai uudempien aikojen virtaviivainen yksilö?

Yksilöllistyminen on ristiriitainen kehityskulku, josta on hankalaa saada tietoa empiirisen tutkimuksen keinoin. Tutkimuksessani olen pyrkinyt jäsentämään ohjauksen (oletettua) yhteiskunnallista tilausta ns. *aikalaisdiagnostisen* keskustelun pohjalta. Aikalaisdiagnostiikka ei ole varsinaista (empiiristä) yhteiskuntatutkimusta, vaan se pyrkii teorian keinoin kartoittamaan muutoksia, joita empiirisesti voidaan todentaa rajatumminkin ja tarkemmin. Aikalaisdiagnostiikan harjoittaminen ei ole mahdollista ilman avointa normatiivista keskustelua. Voidaan väittää, ettei aikalaisdiagnostiikka tuo varsinaisesti uutta tietoa vaan uusia *näkökulmia*. Keskustelu voi radikalisoita ja dynamisoita toimintaa auttamalla löytämään paikan, josta oma kertomus lähtee eteenpäin. Aikalaisdiagnostinen keskustelu voi tietoisesti tai ei-tietoisesti vaikuttaa empiirisen ohjaustutkimuksen kohteen hahmotukseen ja valintaan.

Yllä kuvatut yksilöllistymisteesit tulevat lähemmäs ohjauskäytäntöä silloin, kun tarkastellaan opiskelua ja työtä osana ihmisten elämää. Työuria ja muuta elämää leimaa jatkuvuuden puute. Ihmissuhteet tai työsuhteet eivät ole enää elinikäisiä suhteita myötä- ja vastoinkäymisissä, vaan Zygmunt Baumanin sanoin pikemminkin *kunnes toisin ilmoitetaan* -suhteita. Työllistyminen ei ole enää kansalaisoikeus. Brittososiologi Nikolas Rosen mukaan työllisyyden jatkuminen on jatkuvasti ansaittava, ja jokaisen työtä arvioidaan jat-

kuvasti. Työttömyys epäpolitisoituu ja se esitetään ”yksilöllisen moraalisen subjektin oman yrittämisen ja elämänhallinnan kysymyksenä”. Työyhteiskunta ei ole kuitenkaan väistymässä, vaan samaan aikaan työn velvollisuus ja työetiikka kirjoitetaan entistä vahvemmin ihmisten sieluun.

Organisaation tasolla tapahtuu monenlaista. Väitetään, että sitoutuneisuus opiskelijoita/asiakkaita kohtaan ja toisaalta ammattiryhmän sisäinen lojaalisuus on pyritty organisaatioissa korvaamaan uusilla sidoksilla. Uudet sidokset ovat usein hyvin ristiriitaisia. Kun pysyviä työsuhteita ei ole enää tarjolla, työntekijöiden sanotaan samastuvan ammattiinsa ja asiantuntijuuteensa, ei enää organisaatioonsa. Kuitenkin työnantajat odottavat ennen näkemätöntä, vapaa-aikaankin ulottuvaa sitoutumista organisaatioonsa.

Muita paradokseja: Työntekijän tulee olla samalla kertaa nuori mutta kokenut, laaja-alainen mutta erikoistunut, yhteistyökykyinen mutta kilpailuhenkinen. Organisaatioissa puhutaan työn laadusta, mutta laatua mitataan edelleen määrällisin kriteerein.

Usein työntekijöille tai työnhakijoille esitetään pitkiä vaatimuslistoja siitä, mitä itsenäiseksi toimijaksi kuvattu ”työelämä” vaatii, esimerkiksi:

- sitoutuneisuutta elinikäiseen oppimiseen, joka perustuu jatkuvaan realistiseen itsearviointiin
- aktiivisuutta uusille mahdollisuuksille, valmiutta pitää useita mahdollisuuksia avoinna, sopeutuvaisuutta, joustavuutta
- sitkeyttä
- optimismia
- riskinottoa

Tämäntyyppiset vaatimuslistat ovat kääntyneet viime kädessä yksilön, eivät enää työelämän ominaisuuksiksi. Samaan tapaan itseohjautuvuus on ollut alun perin markkinapohjaisen aikuisopiskelujärjestelmän ominaisuus, joka Heikki Pasasen mukaan onkin kääntynyt yksilöiden toivottavaksi ja jopa testein mitattavaksi piirteeksi. Aikamoinen silmäkääntötempu siis, jota eivät hitaimmat ehdi huomata.

Tässä uudessa hallinnon tavassa ihanteena näyttää olevan, että ihminen kohtelee ja hoitaa itseään ikään kuin hän olisi yritys kilpailemassa markkinoilla muiden yritysten kanssa. Kansalaisena oleminen ei ole enää annettu oikeus, vaan asema joka on teoillaan aktiivisesti lunastettava.

Yksilöllistymisen on sanottu olevan tärkeä,

mutta samalla ristiriitainen sosiaalistumisen muoto. Yksilöiden tulee nyt täyttää yhteiskunnalliset velvoitteensa toteuttamalla itseään, ei keskinäisten riippuvuus- ja velvoitesuhteiden pohjalta. Yksilön pitää kontrolloida elämänsä ja ilmaista valinnoillaan valmiuttaan oman minänsä rakentamiseen.

Yksilöllinen ja yhteiskunnallinen näkökulma näyttävät kietoutuvan toisiinsa uudella tavalla, kun itsensä kehittäminen nähdään suorastaan kansalaisvelvollisuutena. Kun perinteiset instituutiot rapautuvat, yksilöllistä itsensä toteuttamista kuten opiskelua pidetään Leena Kosken ja Erja Mooren mukaan tärkeänä oman elämän ja aikuisuuden rakentamisen tapana. Koko elämän jatkuvaa koulutusta on nyt alettu pitää tienä täysivaltaiseen aikuisuuteen. Jälkitekollisena aikana aikuisikään katsotaan kuuluvan persoonallisuuden kehittäminen, henkilökohtainen kasvu ja itsensä toteuttaminen. Oppiminen on samalla myös yhteiskunnallinen teko: elinikäisen oppimisen nähdään ainakin päättäjien puheissa rakentavan paitsi yksilöitä myös demokraattista yhteiskuntaa ja kilpailukykyistä taloutta.

On vaikeaa ottaa kantaa siihen, missä määrin demokratia ja talous rakentuvat juuri elinikäisen oppimisen varaan. Uskottavalta näyttää kuitenkin se, että tyhjiössä tehtävien yksilöllisten valintojen korostaminen asettaa yksilön ja yhteisön tarpeettomasti vastakkain. Henkilökohtaisuus ja yksilöllisyys eivät merkitse riippumattomuutta muista. Käsitys *toimijuudesta* ei aseta abstraktisti vastakkain yksilöä ja ympäristöä. Henkilökohtaiset ratkaisut toteutetaan yhteisössä, ja ne vaativat toteutuakseen muiden tukea. Etualalle nousee kysymys valtautumisesta, henkilökohtaisten päämäärien tunnistamisesta ja valmiudesta niiden toteuttamiseen. Yksilölliset voimavarat kuten kokemus elämän merkityksellisyydestä, itseluottamus ja elämäntaidot riippuvat kunkin sosiaalisista resursseista.

Tämän näkökannan mukaan ohjauksen olisi tuettava toimijuutta eikä valmennettava abstraktiin kilpailevaan yksilöllisyyteen. Ura- ja elämänsuunnittelun tukeminen näyttäisi vaativan ohjaajilta suuntautumista asiakkaidensa intentioiden, kriittisyyden ja sosiaalisten verkostojen tukemiseen perinteisen ura-ajattelun sijaan. On varsin eri asia olla kriittinen kansalainen kuin kriittinen yksilö tai kuluttaja.

LÄHTEET

- Arnold, J. (1997). *Managing Careers into the 21st Century*. London: Paul Chapman Publishing Ltd.
- Ball, S. (1999). Global Trends in Educational Reform and Struggle for the Soul of the Teacher. A lecture given at the Chinese University of Hongkong.
- Ball, S. (2001). Globaalit toimintaperiaatteet ja kansalliset politiikat eurooppalaisessa koulutuksessa. Teoksessa Jauhiainen, A., Rinne, R. & Tähtinen, J. (toim.). *Koulutuspolitiikka Suomessa ja ylikansalliset mallit*. Kasvatusalan tutkimuksia 1. Turku: Suomen kasvatus-tieteellinen seura.
- Bauman, Z. (2002). *Notkea moderni*. Tampere: Vastapaino.
- Beck, U. (1993). *Risk Society. Towards a New Modernity*. Newbury Park, London, New Delhi: Sage.
- Eräsaari, R. (1997). Mistä asiantuntijuus on kotoisin. Teoksessa: Kirjonen, J., Remes, P. & Eteläpelto, A. (toim.). *Muuttuva asiantuntijuus*. Jyväskylän yliopisto, Koulutuksen tutkimuslaitos.
- Eräsaari, R. (1999). Menestysuniversumia merkitsemässä. Teoksessa Eräsaari, R., Lindqvist, T., Mäntysaari, M. & Rajavaara, M. (toim.). *Arviointi ja asiantuntijuus*. Gaudeamus.
- Koski, L. ja Moore, E. (2001). Näkökulmia aikuisuuteen ja aikuiskasvatukseen. *Aikuiskasvatus* 21(1): 4–13.
- Kosonen, P. (2000). Elämäntaidolliset haasteet ja ohjaus – näkökohtia habitaatin muotoutumisesta ja auttamisen asiantuntijuudesta myöshäismodernissa. Teoksessa Onnismaa, J., Pasanen, H. ja Spangar, T. (toim.). *Ohjaus ammattina ja tieteenalana*, osa 2: Ohjauksen toimintakentät. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Maranda, M.-F. & Comeau, Y. (2000). Some Contributions of Sociology to the Understanding of Career. In: Collin, A. & Young, R. (Eds.). *The Future of Career*. Cambridge University Press.
- Neault, R. (2002). Thriving in the New Millennium: Career Management in the Changing World of Work. *The Canadian Journal of Career Development / Revue canadienne de développement de carrière* 1(1): 10–17. <http://cjcd.contactpoint.ca/v1-n1/v1-n1.html> Tulostettu 12/02
- Noro, A. (2000). Aikalaisdiagnoosi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä. *Sociologia* 37(4): 321–329.
- OECD (2003). Country and Thematic Policy Reviews in Education, Thematic Review on Adult Learning. http://www.oecd.org/EN/links_abstract/0,,EN-links_abstract-602-5-no-no-1240-0,00.html Tulostettu 2/03
- Pasanen, H. (1998). Refleksiivisen itseohjautuvuuskäsityksen hahmotusta. Teoksessa Manninen, J. (toim.). *Aikuiskoulutus modernin murroksessa*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen julkaisuja 158.
- Richardson, M.S. (2000). A New Perspective for Counsellors: from Career Ideologies to Empowerment through Work and Relationship Practices. In: A. Collin & R. Young (eds.). *The Future of Career*. Cambridge University Press.
- Richardson, M.S. (2002). A Metaperspective for Counseling Practice: A Response to the Challenge of Contextualism. *Journal of Vocational Behavior* 61: 407–423.
- Rose, N. (1995). Eriarvoisuus ja valta hyvinvointivaltion jälkeen. Teoksessa Eräsaari, R. & Rahkonen, K. (toim.). *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta*. Gaudeamus.
- Rose, N. (1998). The Crisis of the Social: Beyond the Social Question. In: Hänninen, S. (Ed.). *Displacement of Social Policies*. SoPhi 19. University of Jyväskylä.
- Saastamoinen, M. (2000). Elämäntapayhteisöt ja yhteisöllistämisen teknologiat – identiteetti, ekspressiivisyys ja hallinnointi. Teoksessa Kuusela, P. & Saastamoinen, M. (toim.). *Ruumis, minä ja yhteisö – sosiaalisen konstruktionismin näkökulma*. Kuopion Yliopisto, yhteiskuntatieteet, selvityksiä E 21. Saatavissa <http://www.uku.fi/~msaastam/yhteisot.htm>, tulostettu 8/02
- Jussi Onnismaan väitöstutkimus "Epävarmuuden paluu. Ohjauksen ja ohjausasiantuntijuuden muutos" tarkastettiin Joensuun yliopistossa 19.9.2003. Artikkeliväitöskirjan tilausosoite on joepub@joensuu.fi. Yhteenvetoartikkeli on saatavissa myös verkossa os. <http://www.joensuu.fi/tutkimus/index.html>.